

ЕКОЛОГІЧНА КРІЗА — напружені взаємини людського суспільства з природою, яким властива невідповідність розвитку продуктивних сил і виробничих відносин ресурсно-екологічним можливостям біосфери, наслідком чого є порушення природних умов життєдіяльності людини. В історії розвитку людства відомо п'ять Е. к. Перша криза (збирання й примітив. полювання) припала на середину післяльодовик. періоду (бл. 50 тис. р. тому). Людство вийшло з неї, опанувавши технології загін. полювання і видобування вогню. Друга (бл. 10 тис. р. тому) була пов'яз. зі зникненням великої мамонтової фауни. Її подолано шляхом переходу до скотарства й землеробства. Третя криза, яку вважають не глобал., а регіонал., передувала зародженню полив. землеробства і завершилася поширенням прийомів зрошення угідь. Четверта Е. к., спричинена масовим вирубуванням лісів на паливо й під с.-г. угіддя, призвела до пром. революції та переходу до використання викоп. палива. П'яту (нинішню) кризу вважають найглибшою. Вона розпочалася у серед. 20 ст. через хімізацію виробництва у промислово розвинених країнах.

Осн. причина нинішньої Е. к. — цивілізація технократич. типу, гол. пріоритетом якої є посилення влади над природою без урахування можливих негатив. наслідків. Така антропоцентрична стратегія перетворення природ. середовища, зміни окремих елементів довкілля без урахування систем. організації природи загалом призвели до зниження якості природ. середовища, формування необхідності збільшення витрат сил, коштів, ресурсів для нейтралізації наслідків. П'ята Е. к., що охопила всю планету, має якісно ін. природу порівняно з попередніми, вона цілком зумовлена технол.-вироб. причинами. Темпи зміни параметрів біосфери виявилися в сотні й тисячі разів більшими, ніж темпи її природ. еволюції. Розпочалася заг. глобал. деградація природ. середовища. Елементи тиску цивілізації на природу — високовитратні та високовідходні технології, які застосовують у промисловості й с. госп-ві, автомобіл. транспорт та урбанізація. Це є наслідком того, що техноген. тип розвитку цивілізації в умовах швидкого росту кількості насел. вимагає залучення до вироб. процесів все більшої кількості природ. ресурсів. Наприкінці минулого століття світ. екон. потенціал збільшився у 20 разів порівняно з його початком. Напр., за період після 2-ї світової війни використано стільки ж мінерал. сировини, скільки за всю попередню історію людства. За останні 100 р. із земних надр видобуто 137 млрд т вугілля, бл. 47 млрд т нафти, 20 трлн м³ газу. За цей період людство збільшило енергет. ресурси в 1 тис. разів. При цьому видобування викоп. палива та руд вимагає великомасштаб. втручань

у геосферу планети, в результаті чого порушуються геол. структури масивів гір. порід, виникають кар'єрно-відвал. комплекси, змінюється ландшафт. У світі зареєстровано понад 9 млн видів штуч. хім. речовин. Великих масштабів набрав штуч. синтез орган. речовин: 1950 світ. пром-сть виробляла їх 7 млн т, 2000 — 350 млн т. Значна їх частина є токсич. для живих організмів, при цьому гранично допустимі концентрації (ГДК) розроблено лише для 4,5 тис. ГДК речовин, токсич. для рослин та тварин, не розробляють взагалі. Для більшості забруднюючих речовин відсутні методи реєстрації.

Збільшення споживання ресурсів та матеріалів зумовлює зростання кількості відходів. У середньому в промисловості лише 1–1,5 % спожитих ресурсів входить до кінц. корис. продукту. За даними ООН, щорічні викиди в атмосферу містять 110 млн т оксиду сірки, 70 млн т оксиду азоту, 180 млн т оксиду вуглецю, 70 млн т неочищених отруй. газів, 60 млн т завислих часток, 700 тис. т фреонів, 500 тис. т свинцю, 100 тис. т токсохімікатів, 10 тис. т ртуті. Заг. їхній об'єм у світі оцінюють в 600 млн т на рік. Заг. маса відходів, які потрапляють до Світ. океану, становить мільярди тонн на рік. Найшкідливішими серед них є залізо (320 млн т), азот і фосфор (62 млн т), нафта і нафтопродукти (5–10 млн т), вуглеводні (1 млн т), свинець (200 тис. т), ртуть (5 тис. т). 70 % нерестилищ стали не придатними для виживання мальків, знищено значну частину цінних пром. риб. За останні два десятиліття кількість живих організмів у Світ. океані зменшилася вчетверо. У результаті споживац. напряду розвитку цивілізації актуал. стала проблема глобал. потепління на Землі внаслідок парник. ефекту. За останнє сторіччя в атмосфері збільшився вміст вуглекислоти і метану, з'явилися нові газоподібні речовини, насамперед хлорфторвуглеводні, зокрема фреони, середньорічна температура повітря підвищилася щонайменше на 0,3–0,6о С. Небезпека такого явища непередбачувана, оскільки парник. ефект змінює характеристики атмосфер. опадів, руху повітр. мас, мор. течій. У середніх широтах збільшиться посушливість, клімат стане напівпустел., внаслідок чого різко знизяться врожаї. Ймовірно значне підвищення рівня Світ. океану за рахунок танення льодовиків і затоплення суші. Наслідком цього може стати масштабне переміщення населення.

Нинішню екол. ситуацію в Україні також характеризують як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктив. законами розвитку і відтворення природно-ресурс. комплексу. Відбулися структурні деформації окремих напрямів

господарювання, розвивалися переважно сировинно-видобувні, екологічно небезпечні галузі промисловості. Це призвело до деградації довкілля, особливо ґрунтів, забруднення його пром. відходами, токсич. та радіоактив. речовинами. Наслідки Е. к. — збіднення видового різноманіття живих організмів, підвищення захворюваності насел., скорочення тривалості життя. Особливістю екол. стану України є поглиблення локал. ситуації великими регіонал. кризами. Мед.-біол., екон. та соц. наслідки аварії на ЧАЕС спричинили в країні ситуацію, близьку до рівня глобал. Е. к.

Нині існує декілька варіантів вирішення криз. ситуації, напр., шляхом контролю демогр. процесів у формі обмеження народжуваності, докорін. перетворення менталітету людини, формування біосфер. етики, екол. конверсії усіх форм господарювання тощо.

Рекомендована література

1. Крисаченко В. С. Природні катастрофи: легенди, гіпотези, факти. К., 1989;
2. Зербино Д. Д. Антропогенные экологические катастрофы. К., 1991;
3. Реймерс Н. Ф. Экология. Теория, законы, правила, принципы и гипотезы. Москва, 1994;
4. Данилов-Данильян В. И., Лосев К. С. Экологический вызов и устойчивое развитие. Москва, 2000;
5. Бердышев Г. Глобальный экологический кризис. Сценарии будущего человечества // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. 2008. № 1.

І. М. Гудков, В. А. Гайченко

Бібліографічний опис:

Екологічна криза / І. М. Гудков, В. А. Гайченко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-18679>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).